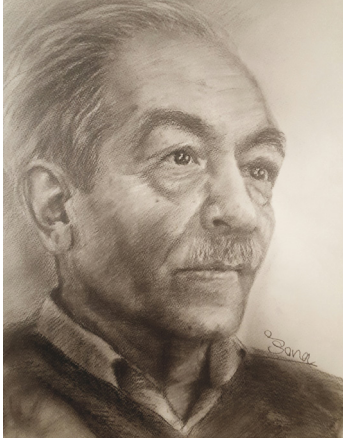

سوسیولوژیک دیلچیلیک

دکتر جمال آیریملو

اونسیت واسیطه‌سی اولماق وظیفه‌سینی دیلین باشلیجا وظیفه‌سی کیمی تانیان جریان اییرمینجی یوز ایلبیین اول‌لرینده مئیدانا چیخدی. بوجریانین بینوره‌سینی قویان فردیناند دؤسوسور و آ-مئیه حساب اولونورلار. باشقا گؤرکملی نوماینده‌لردن ژ-واندریئس، آ- سئششه و ش-باللی نین آدیننی چکه بیلهریک.

جریانین اساس پرینسپلری بئله دیر:

۱- دیل خالقا و توپلوما مخصوص اولاراق بیر ایجتیماعی حادثه کیمی نظرده دوتولور.

۲- اونسیت واسیطه‌سی اولان دیل، اینسانین روحو و روانینا مربوط اولان حادثه دئییلدیر.

۳- دیل اؤزو سیستم تشکیل ائدر. دیل سیستمی نین زامان جهتیندن تدقیقی ضروری دیر. دیل ایشاره‌سی (سؤز) سیستمین عونصورودور و ده‌یه‌رلی‌لییه مالیک‌دیر. ایشاره (سؤز) اؤزلیوننده شرطی‌دیر لاکین دانیشانا گؤره شرطی دئییل، ایجباری‌دیر.

۴- شرطی ایشاره‌لر سیستمی اولان دیل، عادت و عنعنه اوزره نسیلدن نسيله کچیر.

دیلده هر بیر یئنی‌لیک فردلر طرفیندن یارادیلسا دا، بو یئنی‌لیک‌لردن یالنیز خالقین قبول ائتدیسی برکییب داوام ائده بیلر. ایجتیماعی حادثه اولان دیل بوتون فردی جهت‌لری رد ائدیر. ایختیاری اولاراق تک- تک آداملار دیل ایشاره‌سی یارادا بیلمز و بو ایشاره‌نی ده‌یشه بیلمز. دیلین ده‌یشمه‌سینه سبب پسیخولوژی و یا فیزیولوژی عامل‌لر دئییل بلکه ایجتیماعی- تاریخی عامل‌لردیر. آ.مئیه سهوا دیلچیلیسی جامعہ-شوناسلیق علمی نین بیر حیصه‌سی حساب ائدیر.

سوسیولوژی دیلچیلیکده بحث اولونان قونولار آشاغیداکیلاردان عیبارت‌دیر:

دیل و جمعیت، دیل ایله جمعیتین علاقه‌سی، دیل و جمعیتین

انکشافی (دیلین اینکشافیندا جمعیتین تأثیری و جمعیتین اینکشافیندا دیلین رولو) ها بئله دیل‌لرین سوسیال تیپ‌لری او جومله‌دن قبیله دیل‌لری، طایفا دیل‌لری، خالق دیل‌لری و میلی دیل‌لر موطالیعه اولونور علاوه اولاراق سوسیولوژی دیلچیلیکده دیلین ایجتیماعی فورماسیونلاری و بو باشلیقین آلتیندا ایلکین اینسان جمعیتی‌نین دیل‌لری؛ قولدارلیق دؤورونون دیل‌لری کاپیتالیزم و باشقا جمعیت فورماسیونلاری نین دیل‌لری حاققیندا دانیشیلاجاقدیر.

۱- دیل ایله جمعیتین علاقه‌سی:

دیل حادثه‌لری نین رابطه‌سی جمعیتین تاریخی ایله اولدوقجا متنوع و مورککب‌دیر. بو رابطه چئشیدلی نؤع‌لرده اولور و بعضی ساحه‌لرده اؤزونو

فاكتورلارین چالیشماسی و گلیشمه سی دیل اوزرینده اؤز تاثیرینی آچیق-آشکارا گؤستمکده دیر. سوسیال فاکتورلارین هر بیررسی اؤز مضمونونا او یغون دیلین اینکیشافیندا اثر باغیشلایار.

جمعیتین دپله تاثیر ایکی یوللا اؤزونو گؤستریر:

الف) دیلین گلیشمه سینده جمعیتین اؤز باشینا و غنیر شوغوری تاثیر - بو حالتده اینکیشاف هر هانسی بیر دیلین غنیر ادبی دانشیق فورماسیندا، اغیز و شیوه لرینده گؤرونور.

ب) دیلین گلیشمه سینده جمعیتین شوغورلو و دواملی یوللا تاثیر - دیلده شوغورلو تاثیر پروسئسینده سوسیال ایستکلر اساس واسیطه رولونو اویناییر و بو یوللا عموم خالق دیلین ادبی فورماسینا تاثیر گؤستریر.

جمعیتین مادی ومعنوی سویه سی آرتدیقجا ادبی دیلین ایشلنمه و ایستیفاده اولومدا داییره سی داها دا گئنیشلنیر. عین حالدا دیلین بؤلمه لری و حیصه لری ده زنگینلشیر.

بللی اولانی دیل اوچ اؤملی حیصه دن تشکیل اولونور:

۱- فوننتیک سیستم

۲- سؤز ترکیبی

۳- قراماتیک قورولوش.

اون دو ققوزونجو عصرده آوروپا دیلچی لری دیلین گلیشمه سینده جمعیتین تاثیر مسئله سینه خصوصی مارقا گؤستمیشلر. همان دؤورده تدقیقاتچیلار مسئله نین حللی اوچون داها چوخ لئکسیک ماتریال لارا موراجعت ائتمیشلر. دوغرودان دا جمعیت اینکیشاف ائتدیگجه یئنی-یئنی آنالیشیلار مئیدانا چیخیر. بو آنالیشیلارین هر بیر فرقلی سؤز و ایفاده لرله بیان اولونور. نتیجه اعتباری له دیلین لوغت ترکیبی زنگینلشیر. لغوی فاکتورلار دیلین گلیشمه سینده جمعیتین رولونو داها آیدینلایدیر.

۲- دیلین رولو جمعیتین اینکیشافیندا:

گؤستریر. جمعیت ایله دیلین ایلگی لری حاققیندا دانشاندا بیرنجی آددیمدا دیلین اؤز طبیعتینه گؤره ایجتیماعی حادیتیه اولدوغونو دیققته آلمالی ییق. دیل ایله جمعیت آراسیندا عضوی ایلگی واردیر. موقابیلینده جمعیت ده دیلسیز یاشایا بیلمز و اینکشاف ائدمز. جمعیتین خیدمتینده اولمایان دیل، جمعیتده اینسانلارین آراسیندا اونسیت واسیطه سی اولمایان و یا اونسیت قابلیتینی ایتیریمش دیل دوغوش حالا دوش، اینکیشافدان گئری ده قالار و نهایت اؤلموش دیل لرین سیراسینا کئچر.

پروفئسور بازیل بئرنشتاین (جمعیت ده انتظام و ده بییشیکلیک) تئوری لرینده دئییر کی: «دیل، مدنیت و کولتورو نسیدلن نسيله کؤچورن بیر آراج دیر». دیل و خالقین تاریخی بیر بیرله وحدت تشکیل ائدیر. ائله بونا گؤره دیر کی خالقین تاریخینده باش وئرن اولای لار دیلده اؤز عکسینی گؤستریر. هر بیر خالقین دیلینده، اونون عصیرلر بویو حیاتی نین ائیش یوخوشلو دؤورلرینه دایر موختلیف سؤزلر، ایفاده لر، آتالار سؤزو، ضرب مثلر و عبرت آمیز روایت لر چوخ سایدا واردیر.

تاریخی موشاهیده لر آچیق آیدین گؤستمیشدی کی هر بیر خالق گوجدن وقودرتدن دوشنده اونون دیلی ده ضعیفله ییر و گئت-گئده سیرادان چیخیر. اییرمینجی یوز ایلین ایچینده اونلار جا بئله دیل لر حیاتی نی ایتیریب و یئر اوزوندن سیلینمیشدیر. عومومیت له هر هانسی بیر خالقین گوجدن دوشوب سقوفا اوغراماسی ایله اونون دیلی ده فنا یا گئده جکدیر. اسکی دؤورلرده چوخ ایشلک دیل اولان سانسکریت، خئت، اورارتو، لاتین و سایره بو یوللا اؤلو دیل لره چئوریلیب سیرادان چیخیدیرلار.

دیل ایجتیماعی فاکتورلارین تاثیر اساسیندا اینکیشاف ائدیر. بیر چوخ ایجتیماعی فاکتورلار او جومله دن ایلک مکتب، اورتا مکتب، یوکسک تحصیلات، علمی ادبیات، مدنیت، تئکنیک و صنعت، اقتصادیات و دؤولتین نه دورومدا اولدوغو سوسیال حیاتی ن تکاملوندا خصوصی رول لار اوینایان عامل لر دیر. بو آدینی چکدیمیز

دیل ایله جمعیت آراسیندا موعیین باغلانتی لارین موناسسیتده اولماسی فیکری چوخ گومان کی، اینسانلارین شوغوروندا، قدیم زامانلاردان اؤزونه لازیمی یئر توموشدور. قدیم یونان فیلسوفلاری گؤستیردیلرکی، اینسانلار اؤزآرالاریندا موعیین راضیلیغا گلب بیر سیرا شئی لره آد قویوردولار. بو گؤستیرکی آدلار، سؤزلر، لقب لر و... اینسانلار آراسیندا عومومی راضیلیق اساسیندا یارامیشدیر. نتیجه اولاراق سؤزلرین اساسیندا یارانان دیل اؤزو ده جمعیت عوضولری نین راضیلیغی ایله یارادیلیمیش و اونسییت واسیطه سی کیمی خیدمته آیینمیشدیر. بو فیکره سونرالار فرانسا موتفککیری «ژان ژاک روسو» نون دا ایره لی سوردویو «ایجتیماعی قراردادلار» نظریه سینده راست گلیریکی. بو قونو دا مشهور آلمان فیلسوفو (گوتفرد ویلهلم لاپینتس) دیلی جمعیت روحونون ان پارلاق و دورو آیناسی آدلاندیرییر.

آلمانلی دیلچی و فیلسوف «ویلهلم فون هومبولتون» نون نظرینه گؤره دیل اینسانلار آراسیندا اونسییت یاراقماق، ایستکلر و آرزولار چاقماق اوچون مئیدان یاراقمیشدیر. بو فیکره سونرالار «ک. فوسسیلر»، «فردیناند دوؤسوسور»، «آ.مئییه، ژ.باندریس، ش.باللی و بیر سیرا باشقا دیلچی لرین اثرلرینده ده راست گلیمک اولور. بونودا سؤیله مه لی بیک بو فیکرین اوستونه داها بیر نظریه آرتیرانلاردا واردیر؛ اون دو ققوزونجو یوز ایلیکده طبیعت-شوناسلیغین گلشمه چاغیندا «چارلز داروین» ین مشهور «ان ساغلام و طبیعی نؤعون سئچمه سی - تازع بقا وتکامل» حاققیندا فیکرلری علم عالمینده یایلیدیدا دیله بیر طبیعی حادثه کیمی باخماق ایدئاسی دا مئیدانا چیخدی. ایدئانین گتیرجیسی آلمان دیلچیسی «آوگوست ایشلاختر» اولدو. اونون نظریجه دیلی اینسانلارین اراده سیندن آسیلی اولما یاراق یارامیش طبیعی اورگانیزم حساب ائتمک اولور. ایشلاخترین فیکریجه آیری طبیعی اورگانیزم لر کیمی دیل ده یارانیر، گلشیر، یاشاییر و اؤلور.

بو نظریه لر بیر-بیری نین قوتینده بیرحقیقته قول قویورلار. او حقیقت بئله سؤیله

بیر؛ «اینسانلارین ائله بیر فعالیت ساحه سی یوخدور کی اورادا بیر-بیرینی باشا دوشمک اوچون اساسلی اونسییت واسیطه سینه یعنی دیله احتیاج اولوماسین.» دیل اینسانلارین هر نؤع امک فعالیتینده ایشتیراک ائده رک جمعیته تأثیرگؤستریب اونون مدنی اینکیشافینا ایمکان یارادیر.

دیل اینسانلاریندایا پروسسینده، جمعیتین فورمالاشماسیندا تاییب بیر واسیطه اولموشدور. دیلسیز هئچ بیر جمعیت برقرار اولایلمزدی. دیل اینسانین اطراف محیطی تانییب درک ائتمه سینده خصوصی رول اویناییر. دیل اینسانلارین امک فعالیتی نین تشکیلینده ایشتیراک ائدرکن اؤزونوده، باغلی اولدوغو جمعیتی ده تکامولا دوغرو یؤنه لیدیر. تاریخین آیری-آیری دؤنملرینده ایجتیماعی موناسسیت لرمورککبلشدیکجه مادی و معنوی نعمت و ثروت لر ده چوخالار. جمعیتین اله ائدییب ثروت لر و معنویات دیل واسیطه سی له یادداشلاردا ساخلانیلار، شیفاهی و یازیلی ادبیات واسیطه سی له یئنی نسیل لره چاتدیریلار. دیلین یاراماسی و فورمالاشماسی جمعیتین تاریخی له باغلی دیر. اینسان تپولومو گلشیدیکجه اونونلار برابر دیلین ده وظیفه سی بوتؤولشمیش بیر تیپ قازانار.

دیلین سوسیال تیپی :

اینسان بیرلشمه لرین بللی اولانی، بیر نچه فورماسی موجوددور: قبیله - طایفا - خالق- میللت. بو ائتنیک قروپلارین تاریخی آیدین شکیلده گؤستیر کی دیل لر، قبیله دیلیندن باشلا یاراق میلی دیله دوغرو یوکسک فورمالاشما یولو کئچمیشدیر. قبیله دن میللته قدر مرحله لرده فورمالاشان دیل لرین حاققیندا قیساجا دا اولسا توضیحات وئریله جکدیر:

۱- قبیله دیلی:

قبیله اینسان تپولومونون ایلك فورماسی دیر. ایلك اینسان بیرلییی فورماسی ییغجام و آز ساییلی اولموشدور. همین دؤورلرده اینسانلارین بیرلشمه سی اوچون اساس عامیل اونلارین «قان

قوهومولوغو» ایدی. باشقا نوع دئسک، قبيله لرده آنجاق قان قوهومولوغو اولان شخص لر بيرلشیردیلر. قبيله حیاتی خصوصی مولکییت یارانانا قدر دوام ائتمیشدیر. قبيله اینسان بیرلیی نین ایلک باشلانغیج مرحله سی اولدوغو اوچون بورادا دیل ایستر مضمون، ایستر سه ده فورم باخیمیندان آزا اینکیشاف ائتمیش حالدا اؤزونو گؤستریدی. دمه‌لی هر بیر قبيله دیلی، بشر تاریخینده دیلین ان ساده فورماسی دیر.

۲- طایفا دیلی:

قبيله دن سونرا اینسان توپلومونون نسبتا بؤیوک فورماسی اینسان اتفاقی و طایفادیر. بیر نچه قوهوم قبيله بیر اتحاد دوزه لندیی کیمی، بیر نچه قوهوم بیرلشمه سی ده طایفا تشکیل ائدیر. هر طایفانین اؤز لهجه و آغیزی - دیلی اولموشدور. تدقیقاتچیلارین قئید ائدییینه گؤره طایفا ایله دیالکتک یا لهجه بیر-بیرینه چوخ اویغون گلیرمیش. لاکین طایفالار تامامی له باشقا-باشقا دیل لرده یوخ؛ بلکه عئین بیر دیلین بیر-بیرینه یاخین لهجه لرینده دانیشیردیلار. دمه‌لی دیل لرین اینکیشافی طایفالارین اینکیشافی ایله باغلی اولموشدور. بونا گؤره ده طایفالار پارچالاندیقجا دیل لرده پارچالانیش و چوخلو قوهوم دیل لر عمله گلیمیشدیر. طایفا دیل لری حاضیردا دا موجوددور. آمتریکا قیطعه سینده قیزیل دری لی لرین بیر چوخونون دیلی طایفا دیلی دیر. دونیانین بوتون قیطعه لرینده اونلار و یوزلرله طایفا دیل لری هله ده اینسان توپولوملاری ایچینده ایشلنمکده دیر.

۳- خالق دیلی:

اینسان بیرلیی نین خالق فورماسی طایفالارین بیرلشمه سیندن عمله گلیمیشدیر. بو فورمالاشما پروسئسینده خالق دیلی ده یارانماغا باشلامیشدیر. خالق دیلی ایله طایفا دیلی بیر-بیرینه چوخ یاخین دیر؛ اونا گؤره ده بونلاری بیر-بیریندن سئچمک آسان دئییلدیر. بونا باخمایاراق طایفا دیلی له خالق دیلی نین هر بیر اوچون باشلیجا کاراکتریک جهت لری واردیر. خالق دیلی نین شیفاهی و یازیلی ادبی فورماسی اولا بیلر. خالق

دیلی نین زنگینلشمه سی و دولغونلاشماسیندا یازیلی ادبی دیلین رولو داها اوستون دور. موعاصیر دؤرده خالق دیل لری نین سایي اولدوقجا چوخ دور.

۴- میلی دیلی:

میللت، اینسان جمعیتی اینکیشافی نین ان یوکسک و مورککب فورماسی دیر. میلی دیل لر کاپیتالیزم دؤورونون محصولودور. هر هانسی بیر خالقین میلته چئوریلمه سی له اونون میلی دیلی ده مئیدانا چیخمالی دیر. آنجاق بونو دا دمه‌لی کی؛ میللت و میلی دیل لرین یارانما پروسئسی بوتون خالق لاردا عینی قایدا وعینی فورمادا اولمور. آیری-آیری میللت و میلی دیل لر چوخ فرقلی شکل لرده و موختلیف دؤورلرده یارانیر. میلی دیل لرین تاریخی ۱۶-۱۷ جی یوز ایلیک لردن باشلاییر. بو عصر لرده اینگیلیس و فیرانسیز میلی دیلی عمله گلیمیشدیر. میلی دیل هر میللتین بوتون عوضولری نین عمومی دیلی دیر. بو مبحث گله جک یازیلاریمیزدا داها تکمیللشه جکدیر.

اورمو ۹۶/۱۲/۱۰

قایناقلار

آقائووا - وئردییف - عادیلوف ایضاحلی دیلچیلیک ترمین لری - معاریف نشریاتی باکی ۱۹۸۹

رجب - ابولفضل دیل - شعور - جمعیت - تاریخ دولت نشریاتی باکی ۱۹۹۳

قوربانوف - آفات عمومی دیلچیلیک معاریف نشریاتی باکی ۱۹۹۳

سوسسور - فئردیناند ترجمه کورش صفوی دوره زبانشناسی عمومی انتشارات هرمس تهران ۱۳۷۸

A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics Routledge - London 1993

George Yule The study of language - Cambridge University press 1983

John Lyons Language and Linguistics - Cambridge University press 1981

M-A-K Halliday Explorations in the Functions of Languages - Edward Arnold Publishers - London 1937